

„A mi reformata szent ekklésiánk...”

Református hétköznapiak Bihar vármegyében (1689–1849), szemelvénygyűjtemény. (A Hajdú-Bihar Megyei Levéltár Forráskiadványai 45.)

Szerkesztette, jegyzetelte, a bevezetőt írta

és a földrajzi névmutatót összeállította: Szálkai Tamás.

MNL Hajdú-Bihar Megyei Levéltára, Debrecen, 2018. 186 p. ISBN 978-963-7238-58-1

Bihar vármegye református közösségeinek 160 évén vezeti végig az olvasókat az a forrásválogatás, amelyet a közelmúltban adott ki a Magyar Nemzeti Levéltár Hajdú-Bihar Megyei Levéltára. A Szálkai Tamás gondozásában megjelent kötet hiánypótló a tekintetben, hogy nemcsak magyarországi és romániai közgyűjtemények állományaiból vonultat fel értékes darabokat, hanem gazdagon merít helyi egyházközségek-nél őrzött iratokból is. Döntően társadalomtörténeti látószöveget érvényesít, általában az egyházi/hívő élet külső velejáróit mutatja be, néhol viszont színesítik a tartalmat személyes-önfeltáró vallomások is. A szerkesztő egyrészt az adottságokhoz igazodva, másrészt az őt leginkább érdeklő szempontok szerint, a jellemző mellett a különös jelenségeket ugyancsak megjelenítve építette fel a kötetet. Szakmai bevonódást könnyítő bevezető tanulmányában számos példa sorakozik, rajtuk keresztül végigpillanthatunk a történetileg fontos mozzanatokon, egyúttal megismerhetjük az egyes felhasznált iratfajták, iratcsoportok sajátosságait.

A kiadvány tíz fejezetre tagolódik, ezek közül az első és az utolsó – a politikai-köztörténeti eseményekre fektetett nagyobb nyomatékkal – mintegy keretbe foglalja a köznapiak rendjére vonatkozóan szemléletes és sokszínű anyagot.

Az első fejezet – Egyház és vármegye – forrásai a törvényhatóságnak a református egyházhoz fűződő, eleinte semleges viszonyára vagy a csendes pártfogásra, majd az egyre erősebb támogatásra világítanak rá. Olvashatunk azokról a lépésekről, amelyeket a Habsburg-kormányzat, a bihari katolikus birtokosok és főpapok tettek az érdekeik útjában álló reformátusokkal szemben. Ilyen például a földesúrnak járó szolgáltatások követelése a lelkészeiktől, nyilvántartásba vételük, az áldás megtagadása egyes házasságok esetén. Noha 1690 tavaszán, az Oszmán Birodalommal folyó háború kellős közepén, Várad visszafoglalása előtt kedvező elvi biztosítékok születtek, azok egy állami főméltóság, befolyásos nagyúr ellenében egészen hatástalannak bizonyultak, amint az Csáki István gróf gyors tiltakozásából jól kivehető (I/A). Különösen becsesek a lelkészek 1725 utáni összeírása során képződött iratok, amelyek azon túl, hogy adalékokat nyújtanak a kora újkori megyei vallási állapotok ábrázolásához, jelzik a védekezés az idő tájt jobbára hátráló, óvatosabb útját-módját (I/B).

De látszik már a reformkorban a vármegye részéről határozottan kifejezett ellentétes akarat is, a kezdeményező, tevőleges kiállás a sérelmi természetű ügyek kapcsán. A rendek a diéták alatt (1825-ben, 1830-ban és 1839–1840 között) kelt közgyűlési rendelkezések tanúsága szerint érzékelhetően kitartottak amellett, hogy a felekezeti közti házasodásnál a törvényi alap sérthetetlen, s küzdöttek a püspökök, lelkipásztorok politikai képviselőtéért (I/C).

A bécsi udvar valláspolitikája ellenében való érvényesülés nehézségeit mind Váradon, mind a mezővárosokban, mind a községekben egyaránt élénken és visszavisszatérő módon lehetett tapasztalni. Református közösségek számára a hit nyilvános, társas gyakorlása, a gyülekezeti tevékenység a 18. század végéig szigorú korlátok közé szorult. A vármegye azonban nemegyszer cselekvően közbenjárt a közösségek érdekében, így alig vagy egyáltalán nem akadályozta imahelyek engedély nélküli építését, sőt, olykor pénzügyileg részt is vállalt ezekben.

Egyoldalú lenne ugyanakkor ezt a világot csupán az összeütközés, a joghátrányt okozó hatalmi törekvések, a kormányzervek megkerülése, a szabálytalan eljárások, a kényszerű intézkedések felől nézni, hiszen, habár szűkösebben, megszorításokkal terhelt, mégis biztosítottak voltak az egyházi-felekezeti öngazgatás lehetőségei. Az ünnepek tartása, a templomi és iskolai élet, az egyházi javak kezelése terén szokásszerűen elrendelt, a változásokhoz finoman alkalmazkodva kialakított gyakorlatok jóvoltából megvalósulhattak a felelősségteljes irányítás, segítő közreműködés tervei. A békés gyarapodás, illetve a kiválasztott másfél évszázad nagyobb hányadán ebben testet öltő „hétköznapi” érzékenyen tükröződik a forrásokban.

Az Isten háza című második szakasz a református építészet ismertetőjegyeit vilantja fel, valamint templomi alkalmazottak feladataira és juttatásaira enged rálátást. Biharban (is) egyszerűen rendezett, színekben és formákban tartózkodó épületekben, belső terekben gyűltek egybe a hívők, ám bizonyos esetekben fokozott szerepet tulajdonítanak az érzékenyekre hatni képes megoldásoknak, a maguk mértékével. A kiskereki templom felújításakor, 1845 áprilisában „ízletes” deszkamennyezetről döntenek az előljárók, azt kívánva, hogy a sík felület a térnek ne csak célszerű, hanem szép, hálát sugárzó részlete, éke is legyen (II/A. 8.). Korfestő a templomi ülésrend körüli vitából kibontakozó érkeserűi székper, amelynek szövege a figyelmet az istentisztelet nyugalmanak megzavarására alkalmas történések által, kifejezetten a külsőségekre – ezúttal a rangkülönbség, a társadalmi elkülönülés temérdek bonyodalmat gerjesztő kérdésére – irányítja (II/C. 1.).

A gyűjtemény harmadik, leghosszabb fejezete (A helyi egyház) bővebben közöl feljegyzéseket egyházi tisztségviselők választásáról, tisztségükben hagyásáról, lelkészek javadalmazásáról. E fejezet példázza, hogy a papi pályára készülés a jobbágyorsból történő kiemelkedés bevett útja volt (III/C. 1.).

Terebélyesebb még a Bölcsőtől a szemfedőig című IV. rész, ahol a bábák teendőiről és a tőlük elvárt viselkedésről, a házaseletet érintő előírásokról, a temetkezés és a temető-

használat rendjéről, továbbá az ünnepi rendszabásokról esik szó. Ennek szemelvényei vetnek a legközvetlenebbül fényt – az V. Élet az iskolában című fejezettel együtt – a bihari református élet apróbb jellegzetességeire, díszleteire és mutatják be kevésbé feltűnő árnyalatait. Például a francia forradalom kitörésének évében, karácsonyhoz közeledve az ottományi egyházközségnél felvették a környéken uralkodó szokást, hogy sátoros ünnepekkor minden haragnak meg kellett kondulnia (IV/D. 4.). Feltehetően gyakoribb tapasztalat, és nem gyanakvó előrelátás indokolta az érkeserűi egyháztanács 1813. decemberi végzését, amely annak megakadályozására, hogy a lakosság a templomi szertartások helyett a pincékbe tóduljon, a leányiskolai vizsgákat vasárnapról hétköznapra helyezte át (V/A. 3.).

A kegyelmi ajándékokból szerencsésen részesedőnek ítélt kései nemzedék hangja is hallatszódik felénk. A 300 éves reformáció ünneplését előkészítő egyházkerületi határozat az őseredethez való visszatérés képzetét és ígését őrizve fogant, s a tiszta értékekből sarjadó, reménykeltőbb világra köszöntő korfordulat maradandó hatását, a tartós megújulás üzenetét igyekezett hangsúlyozni (IV/D. 5.).

A kötet fejezeteinek másik, terjedelmileg szűkebb csoportját (VI. Egyházi javak, vagyongazdálkodás; VII. Gondoskodó egyház; VIII. Vallási normák a hétköznapi életben) alkotják a rendtartás elsődleges ügyei: a vagyontest felelős kezelése, a közerkölcs védelme, az egyházi fegyelmezés válfajai, és a közösségi gondoskodás. Míg az előző egységekben inkább a hivatalból eljáró, szakmai arcukat mutató tisztségviselők felől szemlélhettük a mindennapokat, itt jelentékenyebb arányban válnak – egyedi vonásaikkal – láthatóvá a hívők. A források velük összefüggésben fonalra fűzik a mintaértékű s átellenben a botránkozató élet áthagyományozódó vagy újabb keletű tartozékait, közvetítik a meggyőződés külsőségeken is megnyilvánuló akkori jelentőségét. Foglalkoznak az anyagi létezés kézzelfogható elemeivel: emitt a jótékony felajánlásokkal, a végrendeleti örökhagyás, a segélyezés eseteivel, amott a részegeskedés, a paráznaság súlyos büntetésével, a házaselek békétlenségét oldható nyílt esküvésekkel; de élénk hozzák a lelki közeget: a gyámolítandók sorsának szeretettől indított, csendes vallástétellel egybefonódó átérzését, illetve a beismerés és bűnbánat mozzanatait.

A Felekezetek egymás közt cím mögé került a különböző vallások együttéléséről szóló, helyenként igen erős érzelmi tartalmakat hordozó kilencedik szemelvényssorozat. A tárgyalt korszakban korán, már a visszafoglaló háború folyamán kiütköztek a feszültségek, és huzamosan mérgezhették a közhangulatot. Értarcsa református harangjának erőszakba torkolló elvitele vagy a telegdi katolikusok zaklatása hamar nyilvánvalóvá teszik, hogy a közösségek valójában védtelenek voltak az úri hatalmaskodással szemben, s bár a helyi nézeteltérések, villongások az idő múlásával apadni kezdtek, még a 19. században is beárnyékolják a települési belviszonyokat (IX. B.). Van azonban bizonyíték arra, hogy az alá-fölérendeltség háttérben nem feltétlenül rejlik önkényes uralom, a máskor belőle áradó bizalmatlanság türelemmel

elosztható; Derecskén az Esterházy hercegek például biztosították a lelkiismeret és a hitgyakorlat szabadságát (IX/A. 3–4.).

A nemzeti elköteleződés jegyében tett, hadicélokot támogató adakozások A haza oltarán (1848–1849) című, kisebb lélegzetű forráscsoportban kaptak helyet, s ugyanitt találunk példákat az egyház képviselőinek és a tanszemélyzet tagjainak fegyveres szolgálatára is.

Abból a változatos anyagból, amit Kálvin bihari követőinek forгатagszerűen eleven, gazdag életéről, világáról e történeti áttekintés kínál, pusztán kiragadni, jelzőképpen válogatni tudunk. Összességében a levéltárak és gyülekezetek tulajdonát képező iratok a megfontolt építkezés, a remélhető növekedés, vagyis a megmaradás lenyomatai. Cselekvő, tevékeny, a gondviselésben bízó emberekről rajzolnak képet, némelykor érzelmileg megragadható finom részletekkel kapcsolódva az újkori Bihar társadalomtörténetéhez.

A szövegek őrzik az eredeti fordulatokat, a korabeli nyelvezetet, de mai helyesírás szerint, javított központozással olvashatóak. A kötet mellékletként tartalmaz néhány érdekes építészettörténeti adaléknak számító, nemrégiben fellelt templom-alaprajzot, homlokzati látványtervet, hosszanti átnézeti rajzot. A kötet szerkesztő-szerzője a fejezetek elé illesztett bevezetőn túl a Függelékben a levéltári források, a felhasznált irodalom és a földrajzi nevek mutatójával segíti a tájékozódást, és egyidejűleg fogódzókat is ad a témában való további elmélyüléshez a tudományos kutatók és a nagyközönség számára.

Brigovác László